

A KLASSZICIZMUS ÉS A ROMANTIKA ÉPÍTŐMESTEREI KOLOZSVÁRON

A klasszicista építészet a barokktól eltérően szerves fejlődés eredményeképpen jött létre. Itt bontakozott ki, s alakulását a megmaradt emlékeken kitűnően nyomon követhetjük. Míg a megkésett barokknak csak évtizedek múlva bocsátották meg, hogy a Habsburg-uralommal és a katolikus ellenreformációval együtt érkezett, a klasszicizmus formaelemei már a XVIII. század utolsó évtizedeiben belopták magukat a barokk díszítmények közé. Gondoljunk csak Leder József, Türk Antal, Justi Károly és Thallinger Frigyes tevékenységére. Az új stílus kedvező fogadtatásában nem kis része volt a XVIII. században még utóéletét élő késő reneszánsznak, valamint annak, hogy a középkoron át töretlenül élő antik-tisztelet ujjongva üdvözölte a klasszicizmus formanyelvén megszólaló új művészetet. Az Erdély-szerte bőven napvilágra kerülő antik faragványok hatásával feltétlenül számolnunk kell, hiszen templomok falába beépítve, kastélyok parkjaiban gonddal megőrizve, századokon keresztül hirdették az antik kultúra nagyságát. Arra is van eset, hogy antik és klasszicista faragványokat együtt használtak fel. A branyicskai kastély kapuőrző oroszlánjai közül csak az egyik készült a XIX. században, a másik a római kor emléke. A belső felkészülés tette aztán lehetővé a kívülről jövő klasszicista hatások gyors befogadását, mi több, nyitott kapuk várták a klasszicizmussal szinte egyszerre érkező romantikus irányzatokat is.

A klasszicizmus helyi kibontakozását elsősorban az állandó és egyre növekvő számú helyi mestergárda tette lehetővé. Míg a barokk művészet hosszú időn át a bevándorolt idegenek kezén virágzott, a klasszicizmus idejére a meghonosodott mesterek fiai és unokái már mint bennszülött kolozsvári polgárok üzték mesterségüket. Az Andrásófszkiak, Hartmannok, Binderek, Rotharidések, Bineczek, Kiermayerek egész dinasztiákat alkottak, s a legfiatalabb nemzedékben már el is homályosult az idegenség tudata. Ha e késői utódok mesterlegény korukban elkerültek is az ősök szülőtte-földjére, már mint kolozsvári polgárok utaztak oda, a kolozsvári céhek vándorkönyvével és a kolozsvári magisztrátus pecsétetes testimóniumával felszerelve.

Az építőmunkások számának folytonos növekedése a mesterek állandó foglalkoztatottságának köszönhető. A XVIII. század közepétől meginduló és a XIX. század első felében még jobban nekilendülő magánépítkezések mellett a századfordulótól kezdve Kolozsvár városa, valamint az egyházak is az építetők sorába léptek; a Kismester és a Görögtemplom utcai román templom, az unitárius, az evangélikus és a Magyar utcai református templom gyors egymásutánban épült fel. A város pedig ebben az időben már nemcsak hidakat javíttatott és vidéki birtokainak gazdasági épületeit tataroztatta, hanem báltermet, cukorgyárat építtetett, emlékoszloppal örökítette meg I. Ferenc császár és felesége kolozsvári látogatását (Karolina-oszlop, Státua), fogházat, kaszárnyát, új tanácsházat emeltetett, s Biasini Kajetán nevű, Olaszországból beszár-mazott polgára révén még szállodával is büszkélkedhetett.

A XIX. század első felének kőművespallérait tehát a bőven adódó munka-lehetőség tartotta Kolozsváron, illetve vonzotta a városba. A kőművesek mint vándorlásban levő legények vagy mint kész mesterek telepedtek meg itt. Be-

költözésüket az is nagymértékben megkönnyítette, hogy e szakmának Kolozsváron nem volt céhe, így senki sem féltette tőlük hatalmát. Mikor azonban a megtelepedett mesterek száma nőni kezdett, azonnal szükségét érezték érdekeik védelmének; 1810-ben elhatározták, hogy *céhet* alakítanak. Igyekezetüket azonban nem koronázhatta siker, mert 1840-ben új céhalakítási kísérlet merült fel. Ez viszont már az 1840-es évek alkotmányjogi vitáinak esett áldozatul.

A céhkötöttségek nélkül dolgozó mesterek érzékenyen reagáltak a stílusváltozásokra. A késő barokk iskolázottságú pallérok közül Leder József késői művei, a Redut és a régi unitárius kollégium épülete már félreérthetetlenül utalnak az új stílus jelentkezésére. A század egész első felét végigdolgozó Alföldi Antal tevékenységét már, sajnos, sokkal kevésbé ismerjük, de a Szent Mihály templom neogótikus tornyának megépítésével hozzájárult a romantika térhódításához.

A klasszicizmus valódi meghonosítói a XIX. században jelentkező új generáció tagjai voltak. Az új nemzedék tevékenysége szervesen kapcsolódik az elődökéhez; munkásságukat a régiék mellett kezdték mint vicepallérok, s ha tehették, beházasodtak mesterük családjába. Leder Józsefnek mindkét veje — Kindt Mihály és Winkler Antal — pallér volt, a Dési Timár János lányát pedig Balogh Antal vette feleségül. A családi kapcsolatok természetesen mindnyájuknak nagy hasznára voltak. A családi szálak erősségére utal, hogy Winkler Antal a maga megtelepedése után a másik két testvér, Fülöp és György beköltözését is elősegítette. Winkler György kolozsvári viszonylatban sokat tett a klasszicizmus meghonosodásáért. Persze a barokkal még ő sem szakított teljesen: az evangélikus templomon, valamint a Magyar utcai református templomhoz 1828-ban rajzolt tervén elég világosan látszik barokk iskolázottsága. Sajnos a városházához 1827-ben készített tervét nem ismerjük, de a Szent György kaszárnya már teljes egészében a klasszicizmus jegyében született. Winkler érdeme a klasszicista vakárkádok meghonosítása a kolozsvári polgári építészetben. A kaszárnya homlokzata különben teljes mértékben rokon a Zeyk ház homlokzatával, s nem kizárt, hogy annak mestere is Winkler György volt.

Winkler megkezdett munkáját a század második negyedében három erős építészegeyéniség folytatta: Weixelbraun József, Kagerbauer Antal és Böhm János.

Weixelbraun 1822 körül Ausztriából költözött Kolozsvárra, Kagerbauer Antal valamivel később mint Winkler György vicepalléra kezdte pályafutását. Közülük Böhm János a legfiatalabb, tanulmányait csak 1837-ben fejezte be. Mind az ő, mind a Kagerbauer tevékenysége átnyúlik a század második felére is.

Mestereink közül Weixelbraun József a tiszta klasszicizmust képviselte. A stílust teljesen átélte — látszik, hogy már annak formáin nőtt fel —, nem vegyítette sem barokk, sem romantikus elemekkel. Jó iskolázottságú és jó rajzkészségű pallér volt. Erről tanúskodnak finom, szinte lírai ihlettségű tervrajzai. Weixelbraun, ahogy Kelemen Benjáminnak Wesselényi Miklóshoz írt leveléből kiderül, főként Marosvásárhelyen és környékén dolgozott sokat; a makfalvi iskola tervének elkészítésére is őt kérte fel Kelemen. Ezenkívül a koronkai Toldalagi kastélyt tervezte és építette, a sáromberki Teleki kastélyt és az uzdiszentpéteri Teleki udvarházat renoválta, Mezősámsondon és Erkedén templomot épített, s Kolozsváron is sok arisztokratának dolgozott.

Az iktári Bethlen-levéltárban több tervrajza maradt fenn. Saját háza a Király utcai kijárással mellett volt. A városnak aránylag kevés munkát vállalt, lehet azért, mert a cukorgyár beomlott boltozatai miatt tartott hosszú kivizsgálás eléggé megtépázta tekintélyét. Ettől függetlenül nem lehetett rossz szakember, mert mikor a polgárjogért folyamodott, kérését az építésben való tehetsége miatt teljesítették.

A Kolozsváron született Böhm János tevékenységéről még a Weixelbraunénál is kevesebbet tudunk. Böhm nem a szokásos úton, a vakolókanáltól, hanem a református kollégium padjaiból indult a pallérság felé. Talán éppen e tényben keresendő életének sok sikertelensége.

Böhm a müncheni Művészeti Akadémiára iratkozott be, ahol 1832-től 1837-ig „Architecturával egybekötött” mechanikát, hidraulikát és rajzolás tanult. Tudása tehát csak annyiban különbözött a kor mérnökeiétől, hogy a Művészeti Akadémián sajátította el az építészethez szükséges tudományt, s nem a Politechnikai Intézetben képezte magát általános mérnökké. Ezért is nevezték valószínűleg csak pallérnak, habár ő az egyetlen, aki korában a legjobban megközelítette az építész típusát. Szívesen is nevezte így magát.

Mikor tanulmányai befejeztével 1837 nyarán egy hosszabb bécsi pihenő után hazaérkezett, megpályázta a városháza építését. Tervét azzal az ürügyei utasították el, hogy hiányzik mellőle a költségvetés. De a megbízást nyilván azért nem kapta meg, mert nem volt vagyona, ami építési garanciául szolgált volna. Különbö a pályamunkák elbírálásakor a tanács azt állapította meg, hogy a Böhm tervezte homlokzat szebb, mint a megbízást elnyerő Kagerbaueré, s javasolta, hogy a tanácsház Böhm homlokzatával épüljön fel. Kivitelezésére azonban a gubernium által is elfogadott Kagerbauer-féle terv került, melyen a mester építés közben még sokat módosított. Nagy kár, hogy Böhm rajza még mindig lappang a városi levéltár anyagában.

Mesterünk pályája kezdetén sok renoválást vállalt mecénásának, Bethlen Domokosnak, aki szintén segítette külföldi tanulmányai idején. Dolgozott a református egyháznak is; néhány jelentéktelen javításon kívül a Magyar utcai református templomnál tevékenykedett egy darabig, ahol márványszerű „gipsz vegyitekből” padlót öntött — hihetetlen naivság — harminc évi garanciával. Elkészítette a templom szószékének tervét, de ebből nem következhetünk építészeti stílusára. Arról néhány kriptaterve árulkodik. Ezek szerint nagy hatással volt rá Ybl Miklós; historizáló stílusa a román kor építészetéből merített. Hogy pontosan mit tanult az építészetben vezető helyet elfoglaló müncheni iskolától, vagy mit tett magáévá az iskola teoretikusainak nézeteiből, azt egyelőre nem tudjuk.

Böhmöt egész életén végigkísérte az anyagi gond, s ezért minden munkalehetőséget megragadott. 1841-ben Kis Lajosnak egy „meitner” típusú kemencét épített, melyet azonban új fűtőrendszere miatt „a fa felettébbre szabott kémelése tekintetéből” a megrendelő „nem helyeselt”. így tehát technikai tudásával sem ért el sikert.

Bethlen Domokoshoz írt leveleiből nagyon öntudatos reformkori egyéniségnek látszik. Munkásságának felfedése föltétlenül megérné a fáradságot.

Az 1830-as évek végén a legismertebb építészeti szaktekintély Kagerbauer Antal volt. Kagerbauer az előbbi kettőnél keményebb, markánsabb egyéniség; ő már részben a romantika képviselője. Alakja az előbbieknél valamivel tisztábban áll előttünk.

A XIX. század első felében Kolozsvár építészeti arculatát nemcsak e három mester formálta. A többi pallérnak azonban, ha nevét tudjuk is, tevékenységét még nem ismerjük. Nincsenek adataink arra vonatkozóan sem, hogy mestereinket milyen építészeti körök formálták, hol szerezték tudásukat. Sajnos ezekre a kérdésekre a városi levéltár anyagából nem is várhatunk feleletet, mivel éppen ezeknek az éveknek pusztult el az anyaga.

Noha a XIX. század első felében Berlin és München nagyobb hatással volt a stílusok alakulására, mint Bécs, a birodalom fővárosa továbbra is vonzóerőt gyakorolt a Váradon, Pesten keresztül nyugatra vándorló mesterlegényekre. Böhm és Kagerbauer példája azonban arról győz meg, hogy palléraink jó érzékkel fordultak az új központok felé. Hogy a német tartományokon túlra, Olaszországba vagy Angliába eljutottak volna a nálunk dolgozó mesterek, azt a kolozsvári levéltári anyag alapján nem lehet megállapítani. A főkormánysszék 1842-ben leküldte ugyan a 3657. számú császári rendeletet, mely meghagyja, hogy ezután „az Angol honba utazni kívánó szegény sorsú és kevésbé nevezetes mester emberek által kérendő úti levelek kiadásában a törvényhatóságok nagyobb szigorúsággal legyenek, mivelhogy felsőbb helyen az tapasztaltatott, mi szerént több Cs. Kir. alattvalók, nevezetesen mester emberek Angol honba utazván, ott reménységekbe megcsalatkozva, nemhogy nyereségre tennének szert, sőt nagy szükséggel küzdeni kéntelenitetnek”. Valószínűnek tartjuk, hogy a rendeletet Erdélyben csak azért hirdették ki, mert a birodalom minden mesteremberére vonatkozott. Éppen így 1848-ban a főkormánysszék azt is a város tudomására hozza, hogy Oroszországba csak a meghívólevéllel rendelkező és jóhírű manufaktúrákból való mesterlegényeket engedik be, holott itt egy világhírű gyár sem működött. Mindössze egyetlen műlakatosról tudunk, aki az angliai ipari kiállítást óhajtotta felkeresni, de az is olyan szegény volt, hogy a várostól kért kölcsön 200 forintot az útra.

A kőművesek a pallérok keze alatt tanulták a szakmát, s a kolozsvári mesterek mellől jó kőműveslegények kerültek ki. A század második negyedében a legényképzésre általában minden szakmában nagyobb gondot fordítottak. Igaz, a kérdést a főkormánysszék szintén napirenden tartotta, és ismételten kötelezővé tette a kőműves-, ács-, asztalos- és kádárlegények, valamint az ifjú mesterek számára a vasárnapi rajziskolák látogatását. De a növekvő konkurrencia miatt is létérdek volt a szakmai színvonal emelése. A rajziskolai általános rajztanítás azonban a kőművesek speciális igényeinek nem felelt meg teljes mértékben. Nekik új és variált mintarajz-kollekciókra volt szükségük, hogy minden igénynek eleget tehessenek, s a tervezésben sohase akadjanak fenn. Éppen ezért a szakrajz elsajátítása érdekében Weixelbraun József 1840-ben többféle mintarajzot ajándékozott az itteni rajziskolának „az ezen mesteriségben magokat gyakorolni kívánó Ifjúság számára”. A tanács méltányolta cselekedetét, és meghagyta, hogy Weixelbraunt a főkormánysszék nevében dicsérjék meg. Weixelbraun tehát az oktatás új formájának az iskolát tartotta volna. Hasonlóképpen vélekedett Böhm János is, mert Münchenből hazatérkezve, „műiskola” alapítására gondolt. Az iskola felállításába a tanács beleegyezett ugyan, de valószínűleg semmit sem tett megvalósítása érdekében; az iskola működéséről ugyanis nincs tudomásunk. E két kezdeményezésre azért kell felfigyelnünk, mert bennük az intézményes honi szakoktatás igénye mutatkozik meg.

A XIX. század vállalkozóvá előlépő pallérai előtt sok és változatos jellegű építészeti feladat állt. Míg a XVIII. században főként a magánépítkezések kö-

tötték le erőiket, a XIX. században megszorodtak a középítkezések, nemcsak Kolozsváron, ahol nagyon sok közhivatal működött, hanem a többi erdélyi városban is. A középítkezéseket ekkor már egész Erdély területén meghirdették, ezért a kolozsvári pallérok számára lehetővé vált, hogy más városok építkezéseit is megpályázzák. Árlejtés útján vállalta fel Weixelbraun József és Reschner Dániel Alsó-Fehér vármegyének a praetoriális ház megépítését, s így jutottak el kolozsvári pallérok Désre, Szamosújvárra, Enyedre, Felvincre, Szászvárosra, Dévára és Vulkánra. Az árlejtési rendszer a felmerülő sok panasz ellenére is hasznos volt, nemcsak a mesterek, hanem a stílusok gyors terjedése szempontjából is.

A nagy munkákra vállalkozó palléroknak azonban társadalmi és anyagi helyzete kifogástalan kellett hogy legyen. A társadalmi tekintély a megrendelőben eleve bizalmat ébresztett, ingatlanra pedig azért is szükségük volt, mert a XIX. század harmincas éveitől kezdve szokásba jött, hogy — különösen középítkezések esetében — az építési előlegeket a végső elszámolásig a pallér vagyona táblázták be. Ezek után már érthető Böhm János sorsa is, aki hiába tanult, szegénysége miatt sohasem vergődött zöld ágra.

Mestereink nagy része a követelményeknek megfelelően jó anyagi helyzetben volt. Leder József két házat adott el arisztokratáknak 20 000 forint körüli áron. Alföldi Antalnak háza, majorja és Aszúpatakon birtoka volt; Balogh Antal válópere idején ház, kocsmá és egyéb ingatlan felett pereskedett feleségével; Burger Ferenc halála után pedig több ezer forintba ment a felosztandó örökség. Kagerbauer Antal, bár érdemeire való tekintettel kapta meg ünnepélyesen és díjmentesen a városi polgárságot, ugyancsak tekintélyes polgári vagyont gyűjtött. A már említett Leder József nagystílusú vállalkozó is volt, egy időben a Redut báltermet, valamint a város nádasi malmát bérelte, s arisztokrata birtokot vett ki haszonbérbe. Mások kisebb vállalkozásokba fogtak. Balogh Antalnak kocsmája volt, Fejérvári Ferenc bor- és pálinkaárulásra kért engedélyt. Itt jegyezzük meg, hogy kocsmát még Schilling János vármegyei mérnök is tartott.

Ugyancsak mindent megtettek mestereink azért, hogy a megüresedett városi tisztségeket elnyerjék. Alföldi Antalt többszöri folyamodás után választották meg centumpaternek. Balogh Antal is sokat igyekezett, amíg ezt a városi tisztséget elnyerte. Leder József szintén centumpater volt, id. Burger Ferenc a hídelvei fertály kapitányi tisztét viselte, Dési Timár Jánost pedig 1832-ben tanácsbeli esküdtté választották. Kagerbauer Antal minden megbecsülés ellenére csak 1867-ben lett tagja a város képviselőtestületének.

Annak ellenére, hogy a pallérok sokat buzgólkodtak társadalmi helyzetük erősítésén, sokan közülük elbuktak. Elég volt egy hibás kalkuláció vagy a szokottnál szigorúbb ellenőrzés, megkezdődött a pallér kálváriája, a kölcsönkérés, a régi adósságoknak új előlegekkel való törlesztése és végül a teljes anyagi csőd. Winkler Fülöp is ezt az utat járta végig, habár közbejött halála miatt már nem őt, hanem a családot érték a megpróbáltatások. A Belső-Szolnok megyei fogházra és az enyedi katonai kórházra felvett előlegeket testvérén s egyben kezesén, Winkler Györgyön követelték, akinek halála után azonban az unokaöcsre, Kiermayer Károly ácsmesterre maradt a Winkler-ügy befejezése. Alföldi Antal félszázados paliéri gyakorlat után a kolozsvári bortön építésébe bukott bele, Weixelbraun Józsefet a rosszul épített cukorgyári boltozatok miatti hercehurca végül örületbe kergette. A tőkés vállalkozóvá

formálódó pallérok pályáját a kapitalista viszonyok fejletlensége, a hitelélet gyengesége, a vállalkozásokat korlátozó pénzhiány sokszor derékba törte.

Persze mindez nem csökkentette a versenytársak vállalkozási kedvét; minden mester működési területe kiszélesítésére törekedett. Ha nem bírta az iramot városában, távolabbi vidékeken remélt boldogulást. A XIX. század első felének kolozsvári mesterei nem álltak meg a Habsburg-birodalom keleti határainál, hanem szívesen vállaltak munkát Moldvában és Havasalföldön is. Ahogy festőink — Szathmári Pap Károly, Barabás Miklós, Sikó Miklós, Ficzinger József — útja gyakran vezetett a szomszédos fejedelemségekbe, a kőművesek, asztalosok, lakatosok, kertészek szintén megpróbálkoztak ezzel az úttal. A negyvenes években mind többen kértek a tanácstól útlevelet Iași-ba, Bukarestbe, sőt volt, aki Galacra, Ploiești-re utazott. A távozók a legtöbb esetben az engedélyezett egy évnél sokkal hosszabb ideig maradtak, ezért a városi tanács sokszor a kezeseket szólította fel, hogy azok a távollévőket hazatérésre bírják. Így sem jött vissza mindenki; erre utalnak a rokon látogatás engedélyezésére beadott kérések.

A mesterek eltávozásának kérdésével a gubernium is foglalkozott. Az 1842. november 21-én kelt leiratában közölte a várossal, hogy a mesterlegények Moldvába és Havasalföldre való kivándorlása igen nagy méreteket öltött. Ennek következtében a fejedelemségek Erdéllyel való kereskedelme máris hanyatlásnak indult. A kivándorlás okát a gubernium abban látta, hogy a céhek nagyon alacsonyra szabták tagjaik létszámát, az új tagok felvétele elé pedig sok akadályt gördítettek. Éppen ezért felhívta a városi tanács figyelmét, hogy támogassa az arra érdemes mesterlegények céhfelvételét.

A helyzet különösen az ácsoknál öltött tragikus méreteket, akiknek népes taborát „a céhbe fel nem vett öreglegények — Andrási János, Gligor Demian, Simion és Iuon Chiorean (Tyivoran), Vasile Pop (Pap Vaszi) — mellett a vidékről szerencsét próbálni bejött faragó emberek is szaporították. Így például Vasile Cipcigan (Csipcsigán), „Vonyiszi Kimpian” (nyilván Cîmpianu), „Mokan Krutsila” és „Rasila János” azért nem dolgozhatott, mert molnárak és nem ácsok voltak.

Jelentősebb kőművespalléraink közül Gold Ferencről tudjuk, hogy Diószegi Sámuel ácspallérral együtt 1817-ben — „mint jó birtokú polgárok”, akiknek visszatérésében bízni lehet — Havasalföldre kért útlevelet magának. Sajnos nem tudjuk, hogy hol, merre jártak, mennyi időt töltöttek ott. Deák Dániel asztalos és Kovács Mihály Iași-ba, Hermann mérnök Bukarestbe, Peper asztalos Moldvába kér útlevelet magának. Az asztalosok közül többen is próbálnak szerencsét a szomszédos fejedelemségekben. Nagyon valószínűnek tartjuk, hogy az igen mozgékony kőművesek közül is sokan követték példájukat. A gubernium levéltárának ilyen szempontból való áttanulmányozása sok adattal szolgálna a kapcsolatok kérdésének megvilágításához.

A kolozsvári építőmesterek tevékenységének vázlatos rajza bárkit meggyőzhetett arról, hogy az újabb korok építészeti és művészeti életének felderítése csak az írott forrásokban rejlő információs anyag kiaknázásával lehetséges. A XIX. század építészeti alkotásainak, az építészetben jelentkező stílusirányoknak valós alapokon nyugvó elemzését csak akkor végezhetjük el, ha városaink építészeti életét a városi levéltárakban és az Aedilis Directio mindaddig figyelemre nem méltatott levéltárában lappangó adatok segítségével már tisztáztuk.